

ՊԵՏՄԵ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԺԱԿՈՒՆԻ

Գ Լ ՈՒՆ ԺԱ.

ՊԱՊ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ

Նոյնը աղքատանոցները: Ծուլութիւնը, առ հասարակ, մարդ արարածի հեշտասէր բնաւորութեան համար մասնաւոր հրապոյր մը ունենալուն — (մոռնալու չենք որ ճակատի քրտինքով հաց ճարելը որպէս ծանր պատիժ տրուեցաւ Ադամին և իր սերունդին) — աղքատանոցներն ալ լիցուեցան արագօրէն և շատ զիւրութեամբ:

Ներսէսի այս հիմնարկութիւնները և մանաւանդ անսովոր բազմամարդութիւնը կը ստեղծէին կացութիւն մը, որ պետական ղեկաւարաւ լուծելի հարց մը պիտի ըլլար:

Պապ թագաւոր բողոքեց Ներսէսին, և պահանջեց նուազեցնել այն հաստատութիւններու թիւը ու ցրուել անոնց բնակիչները: Այնպէս ինչպէս ատենօք Ներսէս բողոքած էր Արշակին և պահանջած որ թագաւորը վերջ տայ Արշակաւան քաղաքին և ատոր բնակիչները ետ իրենց տեղերը դրկէ:

Պապը յիշած ըլլալու էր Վաղէս կայսեր արմատական քաջերը բազմամարդ վանքերու հանդէպ: Մանաւանդ Եզրպտոս: Նիթրիա լերան վրայի մեծ վանքին մէջ հինգ հազար վանականներ կ'ապրէին: Աբ. Յերենիմոս, իր Մատեմ Իւրեմի գրքին մէջ՝ Ոքսիրհինկոս քաղաքի մասին գրելուն, կը պատմէ թէ քաղաքին եպիսկոպոսը յայտներ է որ իր հեղինակութեան տակ կը զտնուէին 10,000 վանական և 20,000 կոյսեր:

Վաղէս կայսրը իր Արեւելքի կոմսին հրաման դրկեց որ ան ստիպէ վանք ապաստանած ծոյլերը կամ ձգեն իրենց ունեցածները, և կամ քաջաքացիի յատուկ պարտականութիւնները կատարեն⁽¹⁴⁾:

Պապի պահանջքին դէմ ընդվզեցաւ

Ներսէս, և կրկնապատկուած եռանդով շարունակեց՝ Պապի Հայաստան գալէն վերջ իր սկսած գործունէութիւնը, կրօնական հաստատութիւններէն աւերուածները վերաշինել, նորերը կառուցանել, և ամէն տեղ տեսուչ-եպիսկոպոսներ կարգել⁽¹⁵⁾:

Թագաւորը անդրդուելի մնաց և պնդեց իր պահանջքին վրայ:

Ներսէս, զայրացած, ըրաւ այն ինչ որ իր մեծ հայրը Յուսիկ կաթողիկոս ըրած էր Տիրան թագաւորին: Ներսէս արգիլեց Պապ թագաւորին եկեղեցի մուտքը⁽¹⁶⁾:

Պապ, սակայն, այս պարագային, ըզգուշացաւ օրինակելու իր մեծ հայրը Տիրան:

3. ՆԵՐՍԵՍԻ ՄԱՀԸ

Պայքարը կը մտնէր իր վճռական փուլին:

Մէկ կողմը, կաթողիկոսը, իր համբաւի գագաթնակէտին: Բացարձակապէս վստահ հաւատարմութեանը այն եկեղեցական և վանական բազմութեան, որուն կազմակերպման և յարատեւութեան համար տարիներու ճիգը թափած էր:

Միւս կողմը, երիտասարդ թագաւորը, իր արքայական հեղինակութեան համար չափազանց նախանձախնդիր, աննահանջ հաստատարմութեամբ որոշած իր ծրագրի գործադրման դէմ յարուցուած խոչընդոտները վերցնել: Չձգել որ կաթողիկոսն ալ, Մուշեղի օրինակին հետեւելով, խնամակալական հովեր առած, թագաւորին կարեւոր ըսել թէ ինչ կրնայ ընել, և ինչ չկրնար:

Կաթողիկոսի և իր հետեւորդներու տե-

(15) Փաւստոս, Ե. 21:

(16) » » Ե. 23:

(14) Gibbon, vol. 3, p. 27.

սակեւոյն, վանքերու, կուսանոցներու և աղքատանոցներու փակումը, կամ անոնց թուին նուազումը, ինչպէս նաև եկեղեցւոյ պատկան կալուածներէն մէկ մասին արքունի տնօրինութեան վերադարձուիլը, ուրիշ բան չէր այլ ամբարիշտ, անքրիստոնաւոյն արարք մը, որուն պէտք է ընդդիմանային Բրիտանոսի ծառաները:

Թագաւորի համար, վերոյիշեալ հաստատութիւնները պետութեան և հայ աշխարհի բարօրութիւնը պիտի վտանգէին եթէ շարունակուէին: Հայաստանի բանակը կը զրկուէր բազմահազար զինուորներէ, որոնք փոխանակ իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնը կատարելով՝ բանակի մէջ ըլլալու, վանքերու և աղքատանոցներու մէջ ապաստանած, բեռ կ'ըլլային համայնքին: Պետական գանձն ալ ահազին կորուստ կ'ունենար, որովհետեւ այդ բազմաթիւ անձեր հարկէ ազատ կը մնային, և ընդարձակ հողերէ եկամուտ կամ տուրք չէր ստացուիր: Իսկ կուսանոցները պատճառ պիտի ըլլային ամուսնութիւններու հետզհետէ նուազելուն և այդպիսով երկրի ապագային համար աղէտ պատրաստէին: Պահ մը անտես առնելով ընտանեկան ողբերգութիւնները, ինչպէս նաև գայթակղութիւնները, որ անօրէն մարդիկ, չարամիտ ամբարշտներով, առեւանգումի արկածախնդրութիւններու ետեւէ ըլլային, հոգ չէ թէ կաթողիկոսը պարիսպներով պատած էր կուսանոցները:

Յանկարծ դէպք մը ճգնաժամային բնոյթ տուաւ սաստկացող պայքարին:

Ներսէս կաթողիկոս անակնկալօրէն մեռաւ 372 թուականին:

Հայրապետը դեռ վաթսուն տարեկան չկար, և որովհետեւ մահը յանկարծական եղած էր, ու Ռեքային տուած խնձոյքի մը ատեն, եկեղեցական դասը և Պապի հակառակորդները անմիջապէս յայտարարեցին թէ Ներսէս կաթողիկոս զոհ գացած էր անարգ դաւի մը, և Պապն է որ թոյն տալով մեղացած էր մեծ Հայրապետը:

Թագաւորի և կաթողիկոսի հաշտութեան փորձերէն միոյն ատենն էր: Պապ եկեղեցաց գաւառի խախտման մէջ զբաղուող իր ապարանքին մէջ ճաշկերոյթ սարքած էր, և հոն, աւագանիի խումբ ներկայութեան, Ներսէս կը մեռնէր:

Ինչպէս յաճախ կը պատահի նման պարագաներուն, երբ պայքարը իր փոթորկալի ընթացքը կը շարունակէ և կրքերը բորբոքած են, առաջնորդի մը յանկարծական մահը գրեթէ միշտ իր կողմնակիցներուն կողմէ կը մեկնաբանուի որպէս արդիւնք հակառակորդի դաւադրական յաջող մէկ մահափորձին: Այսպէս ալ եկեղեցականներ և վանականներ հրապարակը աղմկեցին, ամբաստանելով Պապ թագաւորը:

Փաւստոսն ալ մեծ ամբարշտակով տրձագանգ կ'ըլլար այս ամբաստանութեան, և ճոխացնելով կը պատմէր սարսափելի դաւը: Նկատելով Փաւստոսի անսահման պաշտամունքը Ներսէս կաթողիկոսին, և նոյնքան անչափելի ատելութիւնը Պապ թագաւորի հանդէպ, եթէ նման ամբաստանութիւններ չ'ըլլային իսկ, Փաւստոս, իր երեւակայութիւնը սրած, պիտի հիւսէր թունաւոր բաժակի պատմութիւնը, որ թագաւորը կը մատուցանէր կաթողիկոսին, մեծամեծ իշխաններու ներկայութեան⁽¹⁷⁾:

Տանք Փաւստոսի պատմածը:

Պապ թագաւոր միտքը դրած էր Աստուծոյ մեծ քահանայապետ Ներսէսին ըստանելու: Բայց այս բանը յայտնապէս չէր կրնար ընել: Ուստի կեղծաւորաբար այնպէս ձևացուց թէ ուղղութեան եկեր է և Ներսէսին աղաչեց որ իրեն ապաշխարանք տայ: Կաթողիկոսը հրաւիրեց ընթրիքի: Խնդրեց անկէ բազմիւ արքայական գահը:

Երբ կաթողիկոսը նստաւ Պապի գահը, ինքը թագաւորը վրայի պատմուճանը հանած, մէջտեղը ոտքի կանգնած՝ ընթրիքի ժամանակ, անապակ գինի կը մատուցանէր Աստուծոյ մարդուն Ներսէսին, և մահուան գեղ խառնելով, անոր առաջարկեց: Երբ Ներսէս այդ բաժակը խմեց, իսկոյն հասկցաւ, խօսիլ սկսաւ և ըսաւ»:

Կաթողիկոսը ներկաներուն կը խօսի երկար ճառ մը, օրհնելով Տէրը, որ զինք արժանի ըրաւ այս բաժակին և այլն: Յետոյ ան ելաւ գնաց իր կացարանը: Իրեն հետ գացին «հայոց բոլոր մեծամեծ նախարարները, և հայոց Մուշեղ սպարապետը և հայր Մարգարէտը և առհասարակ բոլորը որոնք սեղանատանն էին»:

(17) Տե՛ս Պապի մասին Փաւստոսէն մէջբերումներ Ներածութիւն-ի մէջ:

Երբ իր կացարանը հասաւ, Ներսէս պարեգօտը բացաւ և ցոյց տուաւ սրտի վերայ մի տեղ, որ կապուած էր մի նկանակի մեծութեամբ: Նախարարներ անմիջապէս իրեն հակաթոյն և դեղթափ մատուցին, բայց Ներսէս մերժեց, և դարձեալ ճառ մը խօսեցաւ անոնց: «Այնուհետև արիւնն սկսաւ գունդ գունդ դուրս գալ և բերանէն հոսիլ մօտ երկու ժամ: Ապա հոգին աւանդեց»⁽¹⁸⁾:

Փաւստոս նախորդ գլուխին մէջ (Ե. 23) ցոյց կուտար թէ, սխալ Պապ թագաւոր կը ցանկար զայն սպանել, բայց Յունաց թագաւորի անէն նա չէր համարձակէր նոյնիսկ խօսքով անարգել զայն յայտնապէս կամ անոր դէմ խտուածիւն բանեցնել, թող թէ մահացնել: Նոյնիսկ հայոց աշխարհի ժողովուրդն ալ, զօրքերն ալ թող չէին տար այսպիսի բան ընել մարդու մը, որմէ կախուած էին հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ . . . Եւ թագաւորը ոխ կը պահէր անոր դէմ, միջոց կը փնտռէր զայն սպանելու, և յայտնապէս այս բանը ընել չէր համարձակէր, այլապէս զօրքերը իրեն կը սպանէին:

Եւ Պապը նախարարներու հսկայ բազմութեան առջև թոյն կուտայ Ներսէսին!

Հարկ չէմ տեսներ այս անհեթեթ պատմութիւնը նոյնիսկ մակերեսային քննութեան ենթարկել ցոյց տալու ատոր յերիւրածոյ ըլլալը: Փաւստոս յորդառատ քէն և ատելութիւն ունի, բայց վարպետ խորամանկութիւն բնաւ, սքողելու զանոնք, որպէսզի անոնց զրգումով հիմնած պատմութիւնը գոնէ քիչ մը տրամաբանական ըլլայ:

Ասկայն որքա՛ն տխուր է խորհրդածել թէ մինչև Քսանեորդ գար հայ ժողովուրդը հաւատք ընծայեց Ներսէս կաթողիկոսի թունաւորման պատմութեան, որպէս հաստատ պատմական իրողութիւն մը, և անիւծեց յիշատակը Պապ թագաւորին, առանց ամենադոյզն գաղափարը ունենալու թէ, այս երիտասարդ Արքան Հայ Եկեղեցւոյ բարերարներէն մին համարուելու էր, զայն Յոյն Եկեղեցւոյ դերակազմութենէն սպառնուլու համար, ինչպէս քիչ յետոյ կը տեսնենք այդ ուղղութեամբ անոր մղած տրտանական պայքարը յոյն և հայ մարտնչող-

ներուն դէմ, մանաւանդ յոյն հսկայի, իր ատենի Ուղղափառեաններու ամենահզօր ակոյեանին, Բարսեղ Կեսարացիին:

Այսու ամենայնիւ մէկը կրնայ մխիթարական գոհացում գտնել, որ Փաւստոսէն 1500 տարի վերջ, Հայ Եկեղեցւոյ բարձրատիճան արժանաւորագոյն մէկ պաշտօնեան, Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան, սոյն Եկեղեցւոյ պատմութիւնը շարահիւսելուն, մէկզի կը վանէ Ա. Ներսէսի թունաւորման մասին Փաւստոսին պատմածը, նկատելով այդպիսի ոճի մը բոլորովին օտարօտի Պապի քնաւորութեան և կ'աւելցնէ.

«Մեր կարծիքով շատ աւելի ուղիղ կերպով կը մեկնուին յիշուած պարագաները, եթէ ըսենք թէ Ներսէս սիրտի կամ թոքերու անբուժելի ակտով հիւանդ էր, ինչ որ իր գործելու ոճէն և թափէն ալ կը մականբերուի: Խախտ հացկերոյթը իր յոգնութիւններով, և թերեւս յուզումներով ալ պատճառ եղաւ վերջնական թափի, կամ ինչպէս կ'ըսեն ռոպայի մը, և յանկարծական տապնապը թունաւորման վերագրուեցաւ, ինչպէս մեր օրերն իսկ այդ կասկածը կը ծագի ամէն անակնկալ դիպուածի մը առթիւ: Ներսէս գիտցաւ զայն, և իր վերահաս մահը գուշակեց, աննպատակ և անշնանակ դարմանները մերժեց, վասնզի անտեղի և անօգուտ ըլլալին գիտէր, կուրծքին վերայի կապոյտ բիծն ալ, արիւն փոխելու պարագան ալ, ակտի նշաններ են, և ոչ թէ թոյնի»⁽¹⁹⁾:

Օրմանեանին կ'արձագանգէ Ակադեմիկոս Ստ. Մալխասեանց:

«Պապ թագաւորը զուր է մեղադրուիմ Փաւստոսից, Խորենացուց և հետագայ պատմիչներից իբրև Ներսէս Մեծին թունաւոր-

(19) Օրմանեան, հատոր Ա. 213-219: Ներսէս կաթողիկոսի մահուան առթիւ այսպէս արտայայտուող Մաղաքիա Արք.ը, կը խորհիմ թէ անյիշալար բարի ժպիտ մը կ'ունենար երբ, ամէն տարի, Ա. Ներսէսի տօնին առթիւ, երանելի Հայ բապտիստ յիշատակին նուիրուած շարականէն կ'երգէր կամ կը կարգար երկու հատուած, ուր Փաւստոսի «տուեբը կ'երեւայ . . . «Որ ի վերայ պատկերացաւ քաղաւթին երկնաւոր՝ զբաժակ մանուրնկալալ ի քաղաւթէն»: Եւ քիչ մը անդին. — «Որ յսնդիմանելով զքաղաւթն հանգոյն Մեծին Յովնանուով երանելի Տէր տուր Ներսէս, եւ ի վերայ պատկերացաւ զբաժակ մանու արեւայ ընդ անմահիցն դասս վերակազմեաց»:

(18) Փաւստոս, Ե. 24:

րող: Նոր հեղինակներն այս բանը չեն ընդունում: Ներսէս Մեծը վախճանուեց արիւնաքամ լինելուց, թոքերի մէջ մի մեծ երակ պատռուելով, ինչպէս յաճախ պատահում է թոքախտաւորներին: (Ճաշկերոյթն առատ գինիով գուցէ արագացրեց այս մահը): Նա ինքը գիտէր իր հիւանդութիւնը և արիւնահոսութեան պատճառը, ուստի մերժեց ընդունել առաջարկուած դեղթափերը, որովհետև գիտէր որ թունաւորուած չէ: Թունաւորելու աւանդութիւնը կամ արդիւնք է հոգեւորական դասի թշնամութեան Պապի դէմ, կամ տգիտութեան»⁽²⁰⁾:

Ներսէսի մահով բացառիկ անձնաւորութիւն մը կ'անհետանար հայ աշխարհէն: Անվարան կրնանք ըսել թէ ինք կը հանդիսանար նորահաստատ Հայ եկեղեցին քայքայումէ փրկողը: Մեծն Տրդատի հրամանով կանգուն, և անոր արքայական հարկադրանքով արագօրէն տարածուած, ժողովուրդի, մանաւանդ ազնուականութեան համար գեռ անմարսելի՝ քրիստոնէական կրօնը, Տրդատի մահէն վերջ, ակնկալիլի տեղատուութեամբ կ'ընկրկէր հեթանոսական վերադարձնած բարքերու առաջ, որ Տիրան արքայի օրով կը ստանար երկիւղալի համեմատութիւն:

Ներսէս վարչական կուռ կազմակերպութեամբ օժտեց տաղնապահար եկեղեցին: Համահայաստանեան Սինոդ: Կանոններ, որոնք ուղղութիւն տան թէ եկեղեցականի և թէ աշխարհականի: Մանաւանդ եկեղեցականներու վարքն ու գործունէութիւնը ենթարկել խիստ հակակշիռի, գրեթէ հոգեւոր զինուորական տիւրքիլին, որ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներուն անունը և վարքը մաքրագործէ անցնալի չարաշուք բամբասանքներէն, և բարձրացնէ զանոնք օրինակելի բարձրութեան, վայել Քրիստոսի սպասարկուններուն: Անձամբ կատարուած յաճախակի այցելութիւններ Հայաստանի գաւառներուն, հսկելու, գօտեպնդելու, ի հարկին պատժելու: Նոր Պողոս Առաքեալ մը հայ աշխարհի:

Եւ ինչ որ ամենատպաւորիչն է բարոյապէս, այս իշխանական Արշակունին, մոռցած իր ազնուականի կապերը և անոնց թելադրած երևութական փառքն ու վայել-

քը, իր իսկ անձին օրինակովը ապրեցաւ քրիստոնէական խտաբարոյ կեանքը, ապրեցաւ իր քարոզած սկզբունքները՝ Նուիրեալ զօրապետը, որ հասարակ զինուորներուն հետ կուսի առաջաւոր գծերէն չհեռացաւ, որպէսզի իր հրամանին տակ եղողները քաջալերուին և սիրայօժար պայքարին բազմազուլս Չարին դէմ:

Մեսրոպ Երէց, Ժ. դարու գրող, հիններէն քաղուածաբար Ներսէսի կենսագրութիւնը գրող, հիացող և պաշտող անոր, այսուհանդերձ չի չափազանցեր երբ կը գրէ. «Զի ինքն լինէր օրինակ բարեաց ամենայն աշխարհի, մշակ առանց ամօթոյ»⁽²¹⁾:

Իր քրիստոնէական սկզբունքները սակարկութեան չդրաւ, և անվարան ընդվզեցաւ ամէն անձի դէմ, որ իր համոզումով, անարդար արարք կը գործէր, հոգ չէ թէ այդ անձը իր մօրեղբօր դաւակ Արշակ թագաւորն էր: Որպէս կազմակերպիչի եկեղեցական մարզի մէջ, Ներսէսի ամենէն արդիւնաւէտ գործը պէտք է համարել Գերազոյն Խորհուրդի մը կազմութիւնը, որուն անդամներէն իւրաքանչիւրը որոշ պարտականութեան մը լծուած էր, որպէս տեսուչ, վերակացու, գործաւար: Սրբնակ մէկը՝ վանքերու ընդհանուր տեսուչ, միւսը՝ աշխատանոցներու, մի ուրիշը, կալուածներու, և այլն:

Սա համագոր էր մեր օրերու կառավարական Դաշինքի մը (Cabinet): Փաւստոս Ներսիս Խորհրդարան կը կոչէ այդ⁽²²⁾: Տասներկու եպիսկոպոսներէ կը բաղկանար: Թերևս Հայրապետը ի մօի ունէր Յիսուս և անոր 12 առաքեալները:

Այս Գերագոյն Խորհուրդի հաստատուելը և գործունէութիւնը ամենամեծ զօրավիգը կը հանդիսանար վարչական տեսակէտէ, և ընդարձակած աւալ նուիրապետութեան բարդ մեքենային յաջող ընթանալուն գաղտնիքը և բանալին:

Եւ այսօր, Էջմիածնի Գերագոյն Խորհուրդը յիշելնուս, մեր միտքը կ'երթայ ատոր նախատիպարին, Ներսէսի կազմակերպած առաջին Խորհուրդին, որ եկեղեցւոյ կանոններուն անխափան գործադրութիւնը պիտի ապահովէր:

(20) Խորենացի, Ծանօթութիւն 299, էջ 540:

(21) Մեսրոպ Երէց, 42:

(22) Փաւստոս, 2. 5:

եկեղեցական դասու կազմակերպութիւնը, շնորհիւ ներսէսի, անոր անունին, վարկին և հմայքին շաղախովը կարծես թրծուած, զինուորական բանակի մը հզօր միաւորութիւնը ունեցաւ, այն աստիճան, որ հրաժարած ներսէսի տեղ, երբ Արշակ իր ուզած եպիսկոպոսը ընտրեց անոր յաջորդ, Մեծ Հայքի մէջ չգտաւ ո՛չ մէկ եպիսկոպոս, որ անսար իր հրամանին՝ գալու օծելու Արշակի մարդը, և թագաւորը ծայրագաւառներէն միայն կրցաւ երկու հատ ճարել: Ներսէսի զինուորներն էին, որ իրենց լուսթեամբ աւելի երկիրը ազդած ըլլալու էին Արքային, քան իրենց բարձրագոյն բողոքներով:

Պետական մարզի մէջ ալ ներսէս փայլեցաւ, ո՛չ միմեակ զեռպանական առաքելութեամբ Բիւզանդիոնի արքունիքին, այլ Հայաստանի ներքին խնդիրներուն մէջ, մանաւանդ ճգնաժամային խառնաշփոթ վայրկեաններուն երբ թագաւոր և նախարար ներսէսի զիմեցին, որպէսզի այս վերջինը միջամտէ՝ դժուարութիւնները հարթելու:

Աղէտի այն ժամուն, երբ կը կարծուէր թէ յաղթական Շապուհի զինուորական և զիւսանակիտական հարուածներուն տակ հայ պետական կառուցուածքը պիտի քայքայուէր, ներսէս իր գործակից իշխաններով զիմեց Վաղէսին, և երբ հայ և յոյն բանակներ շտապեցին թշնամիին հանդիպելու, ինքն ալ հայ զօրքերու հետ վազեց ռազմադաշտ, զինուորներու մտքին մէջ գրոշմելով ներշնչող պատկերը իրենց սիրական Հայրապետին, որ լիբան վրայ բազկատարած, իրենց ղէնքի յաջողութեան համար երկնքի դուռները կը բախէր:

Անակնկալ և անժամանակ մահը վրայ հասաւ, երբ կաթողիկոսը նոր և սպառնական պայքարի մը թոհուրոհին կը նետուէր, երիտասարդ թագաւորի մը ձեռքը հեռու պահելու հիմնարկութիւններէ և հարստութենէ, որոնք տարիներու յամառ աշխատանքին դրոշմը կը կրէին:

Ներսէսի մահով, եկեղեցական խնդիրներ մէկէն ի մէկ պետական ծանրակշիռ հարց դարձան, և Պապ թագաւոր, պահ մը քաղաքական բաղձառեալ հոգերը մէկզի բշելով, ասպարէզ իջաւ մաքառելու ներսէսի եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն դէմ:

ՊԼՈՒԽ ԺԲ.

ՊԱՊ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ

1. ՊԱՊԻ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ՔԱՅԼԵՐԸ

Ներսէսի վարկը և անհատականութիւնը զգուշացուցիչ և նոյնիսկ զսպողական հակակշիռ մըն էր Պապ թագաւորի մտադրած յանդուգն քայլերուն: Որքան ատեն Հայրապետը կ'ապրէր, դժուար էր անգիտանալ անոր անվիճելի բարոյական հեղինակութիւնը, որ երեսուն տարիներու յարատե ու յամառ գործունէութիւնը կառուցեց և անգլմագրելի հմայքով մը պատեր էր:

Այժմ ներսէսի մահը կարծես կը չքացնէր խոչընդոտ մը թագաւորի գործունէութեան: Երկուքին միջեւ շարունակուող վէճը՝ խօսքի, փոխադարձ յանդիմանական և սպառնալի ամբաստանութեան փուլէն անցնելով, արքայական անառարկելի և կտրական հրամաններու շրջանին կը մտնէր:

Ներսէս կաթողիկոսի եկեղեցիէն տարբեր և դուրս հիմնարկած հաստատութիւնները, ինչպէս կուսանոց, աղքատանոց և վանք, Պապի անմիջական հրամանները իրենց վրայ հրաւիրեցին:

Այս հաստատութիւնները բաղդատաբար նորութիւններ էին: Առաջին քրիստոնեայ Արշակունի թագաւորներ, Տրդատ, Խոսրով, Տիրան, չէին գիտեր զանոնք: Արշակն ալ, երբ իր օրով ներսէս սկսաւ Հայաստան ներմուծել այս նորութիւնները, սկզբի օրերուն, զեռ նորահաստատ հիմնարկութիւններ, թուով քիչ, բնակչութեամբ սակաւ, մտահոգիչ երեւոյթ մը չէր համարած: Իսկ իր վերջին տարիներուն, քաղաքական և պետական պայքարներու միջրճուած, բոլորովին անտես առեր էր անոնց հսկայական ծաւալումէն յառաջ եկած խնդիրները:

Այս հաստատութիւններէն մանաւանդ երկուքը Պապի անմիջական ուշադրութեան առարկայ եղան: Կուսանոցներ և աղքատանոցներ: Իսկ ատոնցմէ վերջ, վանքերը:

Այսօր քան բազմաթիւ հայ աղջիկներու համախմբումը, քաղաքներէ դուրս, երբեմն մամայի վայրերու մէջ կառուցուած կուսանոցներու մէջ, հոգ չէ թէ ներսէս պարիսպներով շրջապատած էր զանոնք, ընկերական լուրջ և կնճռոտ հարց մը կը ստեղծեր: Բացի ընտանեկան մանր մունր ողբերգութիւններէ, որ նման բաժանումներ յաճախ կը պատճառեն, այս աղջիկներուն ամուսնական պատեհութիւնէ զրկուիլը կը համարուէր չարիք մը: Թագաւորը թեւեւ վախ ալ կրնար զգացած ըլլալ, որ, իր տեսակէտէ, կոյսերու այս բազմութեան մաքերն ալ կը թունաւորուէին Ուղղափառ եան մոլոր դաւանանքով:

Պապ հրամայեց փակել այս կուսանոցները, և հոն գտնուող աղջիկներ և կիներ վերադառնալու էին իրենց ընտանիքներուն:

Յետոյ բազմամարդ աղքատանոցները, որոնք տեսակ մը ծուլանոցներ դարձած էին, այլևս պէտք է վերջ գտնէին:

Վանքեր և մենաստաններ բնակողներ դուրս աշխարհ պէտք է գային և կատարէին պետութենէն բնակչութեան վրայ դրուած օրինական պարտականութիւնները, ինչպէս, զինուորութիւն, և օրէնքով սահմանուած տուրքերու վճարում: Այս քայլով Պապ հաւանաբար կ'ընդօրինակէր Վաղէս կայսրը, թէև այդ ալ կը յարմարէր իր ընդհանուր ծրագրին՝ եկեղեցապատկան հաստատութիւններու վերաբերմամբ:

Թագաւորը եկեղեցիներու դէմ նման խտուրթիւն չգործադրեց: Բայց նկատի ունենալով եկեղեցւոյ հսկայական հարստութիւնը, հրաման արձակեց, Տրդատ Թագաւորի կողմէ իւրաքանչիւր զիւղական եկեղեցւոյ տրուած եօթը հողերէն հինգը վերադարձնել արքունիք: Թէև չենք գիտեր եօթը հողերուն տարածութիւնը, բայց Փաւստոսի յիշատակութենէն կրնանք եզրակացնել թէ բազմաթիւ անձերու ապրուստ հայթայթելու չափ մեծ էր: Եւ հողերու հաշուով ամէն մէկ զիւղին երկ-երկու պաշտօնեայ կը թողուր (Պապ), մէկ երէց և մէկ սարկաւազ, իսկ միւսներուն, այսինքն երէցներու ու սարկաւազներու եղբայրներն ու որդիները իր հպատակութեան կ'ենթարկէր⁽¹⁾:

Պապ Թագաւորի այս հրամանները եթէ յաջողութեամբ գործադրուէին, պետական գանձը պիտի հարստանար նոր հարկատուներու վճարելիք տուրքերէն, և տկարացած հայ բանակն ալ զինուորներու նոր խումբեր պիտի ընդունէր իր շարքերուն մէջ: Միաժամանակ, ամուսնութիւններու թիւը պիտի բազմապատկուէր:

Բնականաբար, Թագաւորի այս յաջողական հրամանները ազմուկ յարուցին եկեղեցական շրջանակներու մէջ: Երիտասարդ Արքային ըրածը ամբարիշտ սրբապղծութիւն էր:

Բիւզանդիոն ապրած Պապի և իր ընկերներուն ապրելակերպը, նիստ ու կացը, Հայաստանի բնիկներու կենցաղափառութիւնէն տարբեր ըլլալուն, անշուշտ աւելորդ գէնք մըն ալ պիտի հայթայթէր իր քննադատներուն: Այս «Արեւմտականացած» Թագաւորը և իր բարեկամները, իրենց Պոլսական հովերով, վերջ ի վերջոյ տոհմիկ սովորութիւնները պիտի խաթարէին, հայրենի նուիրական աւանդութիւնները առ ոչինչ համարէին, և հայ երիտասարդութեան այլասերման պատճառ դառնային:

Հետագային Փաւստոս պատմիչ թանձրացեալ գոյներով պիտի նկարագրէր Պապի այս գործերը, որպէս չարագործութիւններ, որոնք կրնային կատարուիլ միմիայն օժակերպարան գեւերու գիրկը նետուած հրէշէ մը:

Պապ կրնար անդրադարձած ըլլալ, արեւելեան իշխաններէն Արեւմուտքի քաղաքակրթութիւն ստացածներու կեանքին:

Որմիկ իշխան, Շապուհ Բ. ի մեծ եղբայրը, որուն իրաւունքն էր Սասանեան գահը բազմիլ իր հօրը մահէն վերջ, կը զբերուէր անկէ բռնութեամբ, Պարսիկ աւագանիին կողմէ, որոնց ատելի դարձած էր իր յունական կրթութեամբ:

Կամ Վոնոն: Պապ անշուշտ ծանօթացած ըլլալու էր Արշակունի ընտանիքի պատմութեան, որպէս իր դաստիարակութեան մէկ մասը, և տխուր ժպիտով յիշած Արշակունի երիտասարդ Թագաւոր Վոնոնը, որ Պապի ժամանակէն 350 տարի առաջ Պարթեւաստանի գահը նստած էր, ապա կտրճատեն մըն ալ Հայաստանի Թագաւոր եղած:

Վոնոն իր հօր կողմէ Օգոստոս կայսեր զրկուած էր: Երբ Թագաւորը մեռաւ, Պար-

(1) Փաւստոս, Ե. 31:

թեւեղերը Օգոստոսէն խնդրեցին Վոնոնը իրենց թագաւոր:

Ան վերագործաւ Պարթեւաստան, և նստաւ իր հօր գահը: Անոր արեւմտեան կըրթութիւնը և կենցաղավարութիւնը վրդովմունք պատճառեց շուրջիններուն: Կրքեր յուզուեցան, թշնամիներ բազմացան, ուրոք երբ զէնքի դիմեցին, Վոնոն փախուստ տուաւ Հայաստան:

Այդ ատեն հայ գահը թափուր ըլլալուն, հայեր զինք թագաւոր ընտրեցին: Պարթեւ նոր արքան, Արտաւան Գ. հակառակեցաւ Վոնոնի Հայաստան գտնուելուն: Վէճ ու բանակցութիւններ Հոռոմի հետ: Վոնոն, ստիպուած, ձգեց Հայոց աշխարհը: Իրեն բնակավայր նշանակուեցաւ Կիլիկիոյ նաւահանգիստներէն մին: Փորձեց փախչիլ, բայց սպաննուեցաւ:

Վոնոն և Պապ! նմանութեան եղբեր եթէ կային երկուքի միջև, արդեօք զբխեմ զուգակշիռը պիտի յանգէ՞ր նաև Պապի սպանութեան:

Պապ թագաւորի հակառակորդներուն ազմուկը սակայն կրկնապատկուեցաւ, և աւելի յոռի, յամառ, ու յանդուգն շեշտ մը ստացաւ երբ նոր կաթողիկոսի մը ընտրութեան անմիջական հարցը հրապարակ գրուեցաւ:

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

Երանանք (25)

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ
ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

21.

ԵՐԱԺԻՏՏ ԵՈՎԱՍՍՓ

Երաժիշտ Յովասափի գեղարուեստական գործունէութեան պատմութիւնը 725 երկար տարիների հնութիւն ունի: Նա ապրել է և գործել 13րդ դարի առաջին կիսում «հռչակաւոր» Կարին քաղաքում և ամբողջ էութեամբ նուիրուել է հայ երաժըտութեան արուեստի զարգացմանը: Այդ տեսակէտից էլ նա արժանի է ուսումնասիրութեան:

Վաստակաւոր երաժշտի մասին կարգում ենք 1230 թուականին գրուած մի նկարազարդ «Աւետարան»-ի յիշատակարանում: Դա «չուշանափայլ, նուրբ և ազնիւ» մագաղաթի վրայ, «Մեսրոպեան բարձրագիր, յստակ և ընտիր երկաթագրով», Գրիգոր գրչի կողմից Թէոդոպաւլիսում (Կարինում) գրուած արժէքաւոր ձեռագիրն է, որի յիշատակարանի էջերը ձեռք տանում են 13րդ դարի առաջին շրջանը:

Դա ա՛յն ժամանակաշրջանն էր, երբ Գոնիայի սուլտանը, 1204 թուին, արշաւում է Թէոդոպաւլիսի վրայ: Վրացական բանակները, Զաքարէ սպասաւարի առաջնորդութեամբ, շուտով օգնութեան են հասնում և ուժեղ դիմադրութիւն ցոյց տալիս, բայց վերջում պարտուում են և յետ նահանջում: Այդ հանգամանքը հաստատում են ժամանակի վաստակաւոր գրիչ՝ Վարդան քահանայի 1204 թուին, Մշոււմ գրած «Տաւնական» ձեռագրի յիշատակարանի հետեւալ տողերը. «Եւ ի կատարման գրոցս՝ սուլտանն Սեւաստիոյ ժողով արարեալ անհուն բազմութեամբ . . . փքացեալ լեռնացեալ ենաւ ի Թէոդոպաւլիս և անդի կամեցեալ անցանել յաշխարհն հայոց և վրաց . . . Իսկ աւզնականութեամբն Աստուծոյ եկին հասին զաւրքն վրաց և մեծն Զաքարիէ հանդերձ Իւանեիւ») հարազատուն իւր և այլ աստուածասէր իշխանաւք